

1 Manipulerend spel en bewegingsspel

In het begin is bewegen dé manier om de wereld en jezelf te leren kennen. Als baby is het kind vooral gericht op contact en de emotionele relatie met anderen, met name de moeder. Maar in de loop van het eerste jaar richt deze aandacht zich meer op dingen: het kind wil vastpakken, in de mond steken, beproeven, hanteren. Het manipulerend spel krijgt nu de overhand. Het meest kenmerkende is dat kinderen gefascineerd zijn door dingen die ze in en uit elkaar halen, die ze vullen en weer leegmaken, die ze stapelen en weer omgooien. Het is een soort onderzoek of ontdekkingstocht, waarbij niet aan de orde is of het goed of fout is. Het kind komt door dit ‘manipuleren’ veel te weten over de voorwerpen, over wat ze ‘doen’ en ‘kunnen’. Toevallige voorwerpen lenen zich daar meestal beter voor dan het educatieve speelgoed dat de handel ons aanbeveelt. Lege blikjes, dozen, wollen balletjes, blokken, (gordijn)ringen van hout, metaal en plastic, pingpongballetjes, grote knopen, haarkrullers: dit alles blijft spannend speelmateriaal. Het spel laat zien dat kinderen op verschillende manieren met de voorwerpen omgaan. Ze kunnen er heel ‘kennisgericht’ mee bezig zijn: geconcentreerd onderzoekend, ontdekkend, gericht op het vinden van een antwoord op een vraag of probleem (Holland, 1997). Dit pure manipuleren neemt geleidelijk aan af ten gunste van meer gerichte activiteiten. Toch blijft het onderzoekende, manipulerende spel lang nodig, voor alle kinderen.

In de praktijk zien we vaak dat kinderen die onzeker zijn, zich niet prettig voelen of met belemmeringen in hun ontwikkeling te maken hebben, steeds teruggrijpen op het manipulerend spel, al is het maar even. Alsof ze weer houvast zoeken en een nieuw zelfvertrouwen moeten vinden.

Het spel met voorwerpen hangt samen met de ontdekking van taal en contact met anderen. Als kinderen met voorwerpen spelen, gaan ze die ook benoemen en verwoorden ze handelingen die daarbij horen (met de bal voetballen, boekje lezen, de kar duwen). Ook de sociale contacten tussen kinderen groeien in deze periode. Ze zijn attent op elkaars spel, de materialen waarmee anderen spelen trekken hun aandacht en ze nemen de handelingen van anderen graag over.

2 De ontwikkeling van het rollenspel

Als kinderen vooral manipulerend spelen, gaat hun aandacht in eerste instantie uit naar de dingen. Daarna zijn het de anderen (mensen en kinderen) en hun rollen die de belangstelling hebben: het rollenspel is geboren (Van Oers, 2002b).

Het kind speelt niet meer zomaar met de poppen (aan- en uitkleden bijvoorbeeld), maar het speelt de rol van vader of moeder. Het verlegt dus geleidelijk zijn aandacht van de dingen naar de handelingen van mensen met de dingen.

2.1 Symbolisch spel met voorwerpen

Eerst spelen kinderen symbolisch spel met de dingen. Dat wil zeggen dat ze voorwerpen een bepaalde betekenis geven. Knopen, knikkers en allerlei andere spullen in een kom zijn ingrediënten om eten te maken en stoelen achter elkaar in een rij maken samen een bus. Dit spel met voorwerpen (objecten) ligt dicht bij het manipulerend spel.

Geleidelijk neemt het kind ook zelf een rol aan: met een blokje aan het oor speel je dat je telefoneert, met een pet op ben je politieagent. Zowel echte attributen (politiepet) als willekeurige voorwerpen (een blok) lenen zich voor deze rolgebonden handelingen en voor eenvoudig rollenspel.

Dit spel begint overigens al heel vroeg. Eenjarigen bootsen al regelmatig de voorbeelden van anderen na: ze doen alsof ze slapen, eten, de bus besturen of huilen. Vanaf twee jaar spelen ze al meer doen alsof spel en gebruiken ze voorwerpen als een symbool voor iets uit de werkelijkheid. Dan ook nemen eenvoudige, rolgebonden handelingen toe, zoals een pop of moeder een kopje thee laten drinken. Of doen alsof je de 'pizza' in je handen aan je juf geeft. Zo bijna echt dat een ander kind vertelt dat het lekker is als er slagroom op zit.

2.2 Eenvoudig rollenspel

In dit beginnende rollenspel imiteren kinderen het doen en laten van volwassenen en grote kinderen. Als ze er voldoende ervaring mee hebben, kunnen ze zich die rollen ook in gedachten voorstellen of 'verbeelden'. Ze spelen dan symbolisch spel en nemen de vrijheid de rollen te spelen zoals zij dat willen. Bovendien vinden ze zelf niet alles 'spel'. Als kinderen de afwas doen, ramen zemen of boodschappen doen, is dat niet zozeer 'spel' als wel meehelpen en 'werken'. Volgens onderzoekers doet zich in het derde levensjaar een verdere uitbreiding van dit spel voor. Niet alleen de zojuist genoemde, rolgebonden handelingen zijn interessant om na te spelen, maar ook wat personen zeggen, welke relaties ze met elkaar hebben, wat er gebeurt, hoe ze met elkaar communiceren. Als een kind nu een rol aanneemt, laat het zien dat het zich in zijn denken een goede voorstelling heeft gevormd van de handelingen en gebeurtenissen die daar bijhoren. Boodschappen doen wordt nu méér dan het rondlopen met en vullen van en mandje: het gaat ook over de handelingen en de dialogen bij de kassa, over het inpakken van cadeautjes. Dit aannemen van een rol, in een gezamenlijk spel met andere rollen én met het 'verhaal' dat bij die rollen hoort, noemen we rollenspel.

2.3 Interactief rollenspel

Het hoogtepunt van rollenspel komt in zicht als kinderen ook denkbeeldige situaties kunnen oproepen zonder de aanwezigheid van concrete voorwerpen. Ze spelen met elkaar verschillende rollen, bedenken samen een verhaallijn en kunnen die ook vasthouden. Ze kunnen dan als het ware 'spelen' met het rollenspel zelf. Het samenspel van rollen, rollentaal en rolhandelingen tussen kinderen noemen we interactief rollenspel. Dat dit het hoogste spelniveau wordt genoemd klopt ook wel als je nagaat welke vaardigheden hier aan te pas komen. Het vereist bijvoorbeeld dat kinderen sociaal vaardig zijn, taalvaardig zijn en dat ze met symbolen kunnen omgaan.

Het aardige is dat kinderen die vaardigheden juist leren door aan het rollenspel deel te nemen. Ze moeten dus niet éérst vaardiger worden om later rollenspel te kunnen spelen, maar het verlangen om dit spel te spelen leidt ertoe dat ze die vaardigheden gaan gebruiken. In het spel leren ze dus meer en beter gesproken taal te gebruiken, leren ze samen te spelen en rekening te houden met elkaars rollen en wensen, leren ze omgaan met symbolen en tekens.

Het is zodoende een wederkerig ontwikkelingsproces: in de deelname aan spelactiviteiten

ontwikkelt het kind fundamentele vaardigheden, en om aan een spelactiviteiten deel te kunnen nemen heeft het die vaardigheden nodig.

2.4 Rollenspel en culturele vaardigheden

In situaties waarin kinderen en volwassenen verkeren (en die aantrekkelijk zijn om te spelen) komen eigenlijk altijd de culturele vaardigheden voor: lezen, schrijven en rekenen. Dat doen volwassenen nou eenmaal in het dagelijkse leven. Al in het eenvoudige rollenspel nemen jonge kinderen die voorbeelden ook mee, ze doen alsof ze lezen en ze schrijven op een 'speelmanier'. Wie het interactieve rollenspel gadeslaat, ontkomt vaak niet aan de indruk dat het eigenlijk geen spel meer is, maar werkelijkheid. Veel handelingen van volwassenen kunnen kinderen perfect zelf verrichten, ze voeren dialogen die je in het echt ook hoort en ze beheersen al heel wat vaardigheden die volwassenen in dagelijkse situaties toepassen. Denk aan een winkelspel met boodschappenlijstjes, teksten met aanbiedingen van de week, reclamefolders en onderhandelingen over prijzen betalen (met speelgeld) en geld teruggeven. Je ziet dat kinderen lezen, schrijven en rekenen en steeds belangrijker plaats gaan geven in het rollenspel.

Dit wijst op de overgang naar een volgend ontwikkelingsstadium, dat van de bewuste leeractiviteit. In spelsituaties gaat de interesse nu meer en meer uit naar het zelfstandig lezen en echt, volgens de regels, schrijven zodat anderen het ook kunnen lezen. Nu krijgt de bewuste leeractiviteit de overhand. De spelcontext blijft belangrijk om betekenis te kunnen geven aan nieuwe leerprocessen en om nieuwe handelingsmogelijkheden in een veilige situatie te kunnen toepassen.

3 De ontwikkeling van het constructiespel

3.1 Exploratief spel

Net als het rollenspel ontstaat het constructiespel uit het manipulerend spelen met voorwerpen. In het manipulerend spel gaat alle aandacht van de kinderen in eerste instantie uit naar de voorwerpen zelf en geleidelijk aan ook en steeds meer naar wat mensen met die voorwerpen doen. De interesse voor materialen breidt zich ook uit naar een andere richting: het experimenteren met materialen om te onderzoeken hoe ze bijvoorbeeld in elkaar zitten, waar ze van zijn gemaakt, wat ze kunnen en of ze stuk gaan. Dat experimenteren gaat weer samen met vormgeven: stappelen, langer rijen maken, aan elkaar bevestigen, vervormen door te knippen en te scheuren.

Overall om je heen zie je de drang iets met dingen te doen. Jonge kinderen slepen met grote energie alles wat los en vast zit bij elkaar om een hut te maken, een kar, een tent. Het spel is waarschijnlijk zo aantrekkelijk omdat er veel mag en veel kan. Stuk gaan geeft niet, dat hoort er gewoon bij. Omvallen is prachtig, het nodigt uit om het nog eens over te doen en nog meer spectaculaire instortingen te veroorzaken.

Voor kleinere 'vormgevende' materialen geldt dat eigenlijk ook: jonge kinderen zijn doorgaans dol op het spelen met karton, luciferdoosjes, blikken en lege plastic flessen. Ze willen als het ware zelf ook ondervinden wat je met gereedschappen en middelen (plaksel, schaar of verf) kunt doen, welke effecten ze opleveren. Onderzoeken betekent op deze wijze meteen vermaken en verbouwen.

3.2 Aandacht voor producten

Het experimenteren brengt eerst toevallige producten voor die niet speciaal ergens op lijken. Tot er herkenningsmomenten ontstaan: het lijkt wel een raket of de beer van thuis! Zulke momenten van herkenning zijn belangrijk omdat ze belangstelling wekken voor het bewuster samenstellen van producten: proberen iets nóg eens te maken of een iets ander resultaat laten ontstaan.

3.3 Doelgerichte constructies

Jonge kinderen zijn aanvankelijk dik tevreden met producten die een beetje lijken op wat ze willen maken. Vol trots laten ze zien wat ‘het’ geworden is en wát het is.

Als ze een doel hebben (taarten voor de bakkerswinkel) zal hun werk met meer zorg aangepakt worden. Want je moet wel kunnen zien dát het een taart is en misschien wil de bakker ook nog weten wát voor soort taart het is. Naarmate ontwikkeling vordert, willen kinderen graag zelf dat hun producten aan de eisen beantwoordt die zijzelf hebben gesteld: het huis moet een echte schoorsteen krijgen en een rood dak. Als je een fiets tekent, hoort die twee wielen te hebben, een stuur mét een bel, trappers en ook een zitje voor de baby. Alles op de plaats waar het echt hoort. Zo is de stap gezet naar doelgerichte constructie activiteiten. Maar het manipuleren of experimenteren is daarmee niet voorbij, het blijft een vertrekpunt voor meer doelgerichte en creatieve activiteiten.

Opbouw van spel en spelontwikkeling

bewegen, manipulerend handelen (omgaan met dingen) **en**

manipulerend spel (relatie met objecten en de wereld van de volwassene)

Het is de manier om de wereld en jezelf te leren kennen. Kinderen vestigen hun aandacht op "de dingen" door deze vast te pakken, in de mond te steken, te hanteren. Kinderen bewegen om bewegingsvormen onder de knie te krijgen, naderhand krijgt het bewegen een functie in hun spel en gebeurtenissen.

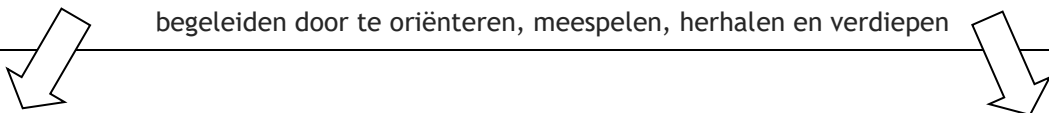
Kinderen die behoefte hebben aan manipulerend spel zoeken de middelen, in alle hoeken

waarde: scherpe waarneming
denkontwikkeling
interesse in de wereld

ontwikkeling: bewegen
spelen met voorwerpen
uitbreiding naar rollenspel en constructiespel

rol van de leerkracht: een rijk klasklimaat

begeleiden door te oriënteren, meespelen, herhalen en verdiepen

rollenspel:

kinderen spelen de werkelijkheid van de volwassene

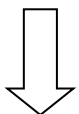
waarde :

- emotionele ontwikkeling
- sociale ontwikkeling
- toegang tot symbolen en tekens
- abstract denken
- fantasie en creativiteit

ontwikkeling :

- eenvoudig rollenspel
- interactief rollenspel
- thematisch rollenspel
- rollenspel en culturele vaardigheden
- lees-, schrijf- en wiskunde activiteiten binnen rollenspel

rol van de leerkracht :

- contact en interactie met de kinderen
 - oriënteren op de activiteit
 - structureren en verdiepen
 - verbreden en verbinden met andere activiteiten
 - handelingsmogelijkheden toevoegen : woordenschatontwikkeling en lees-en schrijfontwikkeling
-

constructieve activiteit:

het kind wil iets maken, samenstellen, produceren

waarde :

- zelfvertrouwen en onderzoeksdrang
- communicatie, taal en denken
- uiten en vormgeven
- representeren en schematiseren
- wiskundige oriëntatie
- kennis en vaardigheden

ontwikkeling :

- exploratief spel: ontdekken en benoemen
- doelgerichte activiteiten: producten voor spelverrijking
- schematiseren en wiskundeactiviteiten binnen constructiespel

rol van de leerkracht :

- samen keuzes maken
- meedoen en nieuwe spelideeën vormen
- samen spelen en samen werken
- handelingsmogelijkheden toevoegen : technieken en vaardigheden, schematiseren en wiskundeontwikkeling

leeractiviteit: verzelfstandiging van het leren → het leren is niet langer afhankelijk van inbedding in een andere activiteit maar gaat een zelfstandige vorm aannemen → taakgerichtheid, vermogen tot zelfsturing, strategisch kunnen denken en handelen zijn voorwaarden hiertoe.

4 Bibliografie

Janssen-Vos, F. (2004). *Spel en ontwikkeling*. Assen: Koninklijke Van Gorcum BV.

